

DİJİTAL OKURYAZARLIK, SİBER ZORBALIK VE HUKUKSAL BOYUTU

Okul İdaresi ve Öğretmenlere Yönelik

Bu yayın Keçiören Rehberlik ve Araştırma Merkezi tarafından “Bilinçli Teknoloji Kullanımı, Siber Zorbalık ve Hukuksal Boyutu ” bilgilendirmesi kapsamında 2024 yılında basılmıştır. Tüm yayın hakları Keçiören Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğüne aittir. Ücret ile satılmaz.

Çalışma Ekibi:

Bora DEVECİ

Fahri UZUN

Gönül AKGÜL

Ebru OKUL

Günümüzde teknolojide meydana gelen değişmelerle birlikte insanlık kendini dijital bir dünyanın içinde bulmuştur. Bu dijital Dünya'ya uyum için hepimizin geliştirmek zorunda olduğu bir takım tutum ve beceriler bulunmaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalarda ve kurumumuzun 2023-2024 Eğitim –Öğretim Yılı Keçiören İlçesinde bulunan okulların risk analizinde internet bağımlılığı ve siber zorbalığın ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir.

Bizler okul yöneticileri ve öğretmenleri olarak; öncelikle kendimizin dijital okuryazar olmak için dijital teknolojileri kullanabilme, problemle karşılaştığında çözebilme, kişisel verileri koruyabilme ve güvenli kullanım ile etik ilkelerin farkında olma gerekliliğinden yola çıkarak hazırladığımız bu kitapçıkla çocuk ve gençlerimize ulaşmayı hedeflemekteyiz.

Okullarda yaşanan siber zorbalık olaylarına karşı okul idareci ve öğretmenlerimizin önleyici ve kapsayıcı eğitim anlayışı ile çalışmalar yapmalarının yanı sıra yaşanan olayların hukuksal boyutların bilmeleri gerekmektedir. Buradan hareketle bu kılavuz dijital okuryazarlık, siber zorbalık ve hukuksal boyutuyla yapılabilecekler hakkında yol gösterici olması amacıyla hazırlanmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen çalışma arkadaşlarıma teşekkür ediyor, "Dijital Okuryazarlık ve Siber Zorbalık ve Hukuksal Boyutu" kılavuzunun okullarda görev yapan meslektaşlarımıza yararlı olmasını temenni ediyorum.

Bora DEVECİ
Keçiören Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürü

İÇİNDEKİLER

Dijital Okuryazarlık	1
Dijital Okuryazarlık Bileşenleri.....	2
İnternetin Doğru Kullanımı.....	3
Bilinçsiz Teknoloji Kullanımının Zararları.....	4
Bilinçsiz Teknoloji Kullanımının Fiziksel, Sosyal, Psikolojik ve Zihinsel Gelişime Olumsuz Etkileri.....	5
Yaşa Göre Teknoloji Kullanımı Nasıl Olmalıdır?	6
Dijital Ebebeyinlik.....	7
Dijital Okuryazarlığa İlişkin Ailelere Öneriler	9
Dijital Okuryazarlığa İlişkin Öğretmenlere Öneriler	11
Siber Zorbalık	12
Geleneksel Zorbalık ve Siber Zorbalık Arasındaki Farklar	14
Siber Zorbalık Ölçütleri.....	17
Siber Zorbalığın Türleri	18
Siber Zorbalığın Etkileri	19
Siber Zorbalık Davranışları.....	21
Siber Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri	22
Siber Zorbalığın Yasal Boyutu	23
MEB Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliğinde Siber Zorbalık:.....	26
Zorbalıkla Mücadelede Okulda Neler Yapılabilir?	27
Zorbalıkla Mücadelede Aileler Neler Yapılabilir?.....	27
Faydalı Linkler.....	28

Dijital Okuryazarlık

Günümüzde iletişim teknolojileri sayesinde istenen bir bilgiye saniyeler içerisinde birçok platformdan ulaşılabilmektedir. Zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde bilgi elde edilebilmekte, günlük hayatın birçok ihtiyacı teknolojiyen yararlanılarak karşılanabilmektedir (Özaydın, Kumral,2021).

Türkiye İstatistik Kurumu Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması (TÜİK, 2019) bilişim teknolojileri kullanımı istatistiklerine göre masaüstü bilgisayar kullanım oranı 2019 yılı itibariyle %76'ya yükselirken; cep telefonu kullanım oranı %100'e yaklaşmıştır (kullanım oranı: % 98,7). İnternet kullanımı ise bir önceki yıla göre %72,9'dan %75,3'e çıkmıştır (Kul,2020).Günlük hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen bilişim teknolojileri beraberinde dijital okuryazarlık tanımını da getirmiştir.

Dijital medya okuryazarlığı, temelde bireylerin yeni medya ortamlarını etkin kullanabilmek ve yeni medya içeriklerini nasıl okuyacaklarını bilmenin yanı sıra yeni medya ortamlarına özgü içerikleri üretebilmeyi de kapsayan bir okuryazarlık anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, dijital medya okuryazarlığı yeni iletişim, paylaşım teknolojilerinin ve ortamlarının niteliklerini kavramak, kültürel özelliklerini bilmek ve yeni medya diline hâkim olmak olarak da tanımlanabilir.

Eshet-Alkalai (2004) ise dijital okuryazarlığı, dijital bir dünyada hayatta kalmayı başarmak olarak tanımlamış ve dijital okuryazarlığın beş okuryazarlık türünü içerdiğinden bahsetmiştir. Bunlar:

- ✓ Görselleri okumayı ve düşünme becerilerini kullanmayı içeren görsel okuryazarlık.
- ✓ Bireyin sahip olduğu ön bilgileri, elindeki nesnelere yeni olgular ve nesnelere ile birleştirme, dijital araçları bu amaçla kullanabilme becerilerini içeren üretici-yaratıcı okuryazarlık.

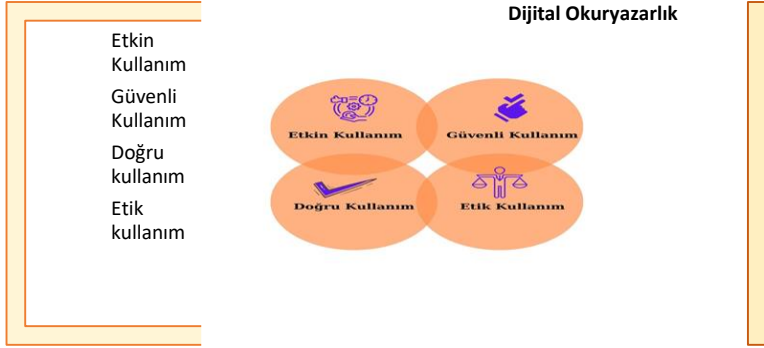
- ✓ Bilgiler arasında geçiş yapabilmek, bilgileri uzamsal ilişkiler, zihinsel modeller, kavram haritaları ve diğer soyut temsil biçimleri ile ifade edebilme becerilerini içeren dallanma okuryazarlığı.
- ✓ Web tabanlı bilgileri etkili bir şekilde arama, bulma ve eleştirel biçimde bakabilme, okuyabilme becerilerini içeren bilgi okuryazarlığı ve
- ✓ evrimii satın alma, evrimii aldatmaca, tehdit ve virüslerden kaçınma, bunu yaparken eleştirel ve analitik tavrı benimseme becerilerini içeren sosyo-duygusal okuryazarlıktır (2004,akt. Kul, Tanrıku, 2017).

Okullarımızda sıklıkla yaşanan siber zorbalık, internet bağımlılığı gibi sorunların çözümünde sosyo-duygusal okuryazarlık becerisinin hem idare ve öğretmenler hem de öğrenciler ve veliler için geliştirilmesi gerekliliğini doğurmaktadır.

Dijital Okuryazarlık Bileşenleri:

Dijital okuryazar olmak için dijital teknolojileri kullanabilme, problemlerle karşılaşıldığında özenebilme, kişisel verileri koruyabilme ve güvenli kullanım ile etik ilkelerin farkında olarak kullanabilme yetilerinin bir arada olması gerekliliğinin olduğu anlaşılmaktadır.(RTÜK).Bunlar;

- Etkin kullanım,
- Güvenli Kullanım,
- Doğru Kullanım,
- Etik Kullanım

İnternetin Doğru Kullanımı:

Dijital Okuryazarlık konusunda öğrencilerin gelişiminde, davranışlarının şekillenmesinde önemli rolü olan okul yöneticileri, öğretmenlerin internet bağımlılığını önlemede baş aktörler olması konunun okullarda seminer, ders, v.b etkinliklerle yer alması gerekliliğini doğurmuştur. Ailenin yanı sıra öğrencilerin geleceğine yön veren, günlük yaşamlarının önemli bir parçası olan okulların da teknoloji bağımlılığı konusunda öğrenciler üzerinde etkisi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Okul yönetiminin ve öğretmenlerin öğrencilerde teknoloji bağımlılığını önleme konusunda yaptıkları çalışmaların öğrenciler üzerinde etki oluşturacağı düşünülmektedir. Öğrencilerin;

- ✓ Yaşına uygun web sitelerini ziyaret etmeleri,
- ✓ Dijital ortamda paylaştığı videoların kötü niyetli kişilerin eline geçebileceği ,
- ✓ Sanal ortamda iletişime geçtiği kişilere karşı temkinli olmaları gerektiği vb. bilmeleri gerekmektedir(Karadağ ve Kılıç,2019).

(Görsel ortaokul ve lise düzeyinde öğrencilere sunulmak üzere rehber öğretmen ve psikolojik danışmanlar için hazırlanmıştır.)

Bilinçsiz Teknoloji Kullanımının Zararları:

Bilinçsiz ve aşırı teknoloji kullanımı;

- ✓ Çocukların teknoloji ve interneti; denetimsiz, sınırsız ve amaçsız kullanması,
- ✓ Gündelik yaşamı ve sorumlulukları aksatacak şekilde kullanması,
- ✓ Kullanımın uzun süreli olması,
- ✓ Uygunsuz içeriklere maruz kalması,
- ✓ Fiziksel, sosyal, psikolojik ve zihinsel gelişimi olumsuz etkilemesi olarak ifade edilmektedir.

Bilinçsiz Teknoloji Kullanımının Fiziksel, Sosyal, Psikolojik ve Zihinsel Gelişimine Olumsuz Etkileri:

Uzun süre ekran karşısında kalmak, bireyin zaman kavramını yitirerek, sorumluluklarını aksatmasına neden olabilmektedir. Yüz yüze iletişim becerilerini geliştirecek yaşantısal olayların az olması bireyin yalnızlık hissi ile karşı karşıya kalmasına, kişinin ailesinden ve sevdiklerinden uzaklaşmasına sebep olabilmektedir. Giderek yalnızlaşması, içinden çıkılması zor bir kısır döngüyü de beraberinde getirerek çeşitli olumsuz ruhsal ve psikolojik etkiler doğurmaktadır.

İnternet bağımlılığı tanı kriterlerinde süre ile ilgili olarak ise günlük en az altı saat kullanım ile (iş/akademik amaçlı kullanım hariç) en az üç ay devam eden kullanım süresi tanımlanmaktadır (Güleç,2018). Gerçek sosyal yaşamdan kopup uzun süre ekran karşısında kalan kişilerde, özellikle de gençler ve çocuklarda, obezite görülme olasılığı artmaktadır. Obezite sonucu ortaya çıkan diyabet, kalp-damar hastalıkları, kas-iskelet sistemi hastalıkları gibi sorunlar toplum sağlığını tehlikeli boyuta getirmektedir. Ekran başında tüketilen sağlıksız atıştırmalıklar, abur cuburlar, yüksek yağ ve şeker oranına sahip yiyecekler de obezite riskini artırmaktadır. Modern çağın en yaygın halk sağlığı sorunu haline gelen obezite ile mücadele ile teknoloji bağımlılığının önüne geçilmesi arasında paralel bir ilişki bulunmaktadır.

(Görsel ortaokul ve lise düzeyinde öğrencilere sunulmak üzere rehber öğretmen ve psikolojik danışmanlar için hazırlanmıştır.)

Yaşa göre teknoloji kullanma süreleri nasıl olmalıdır?

0-18 AY	Olabilmişince ekrandan uzak tutulmalıdır.
18-24 AY	Ebeveynlerin göstermek istediğı birkaç özel içerik gösterilebilir.
OKUL ÖNCESİ	Günde 30 dakikadır.
İLKOKUL ÖĞRENCİLERİ	Günde 45 dakikayı geçmemelidir.
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİ	Günde 1 SAAT geçmemelidir.
LİSE ÖĞRENCİLERİ	Günde 2 saati geçmemelidir.

Dijital Ebeveynlik:

Çocuk, aile ve çevresiyle kurduğu sağlıklı ilişkiler sayesinde yaşadığı ortamın ve genel olarak da toplumun sosyo-kültürel değerlerini benimser ve sosyal ilişkilerde ortak bir iletişim dilini kullanmayı benimser. Geleceğin sağlıklı ailesi, yine sağlıklı iletişim kurabilen bir ailenin içinde yetişen çocuklarla mümkün olmaktadır (Güleç, 2018).

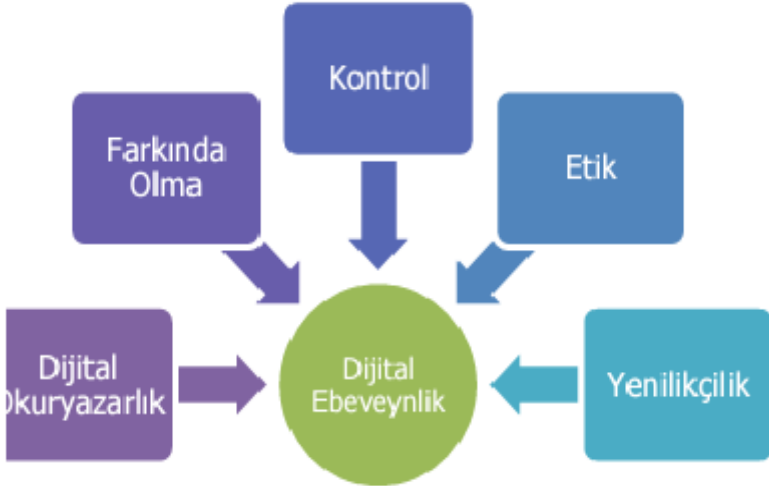
Toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin huzurlu, mutlu bir şekilde varlığını devam ettirebilmesi ve sağlıklı nesiller yetiştirebilmesi için anne babaların, günümüzün en önemli toplumsal olgulardan biri olan dijital medya konusunda bilgi ve donanım sahibi olması oldukça önemlidir. Aile bireylerinin medya araçlarıyla uzun süreli vakit geçirmesi onların birbiriyle iletişim kurmalarını zorlaştırabilmekte, aile içi iletişimin azalmasına neden olabilmektedir.

Nitelikli iletişimin en yoğun olması gereken , toplumsallaşmanın ilk ve en önemli adımını oluşturan, bireyi birçok yönden koruyan ve kollayan ailede, dijital teknolojilerle birlikte bir takım değişimler meydana gelmiştir (Karaboğa,2019). Dijital medya okuryazarı bir anne ve babanın aile ilişkilerine önemli bir katkı sağlayacağı ,iletişimlerini olumlu etkileyeceği düşünülmektedir. Dijital medya okuryazarlığı konusunda eğitim alan bir anne ve baba öncelikle aile üyelerinin dijital medya araçlarını yoğun kullanımdan kaynaklı ilişkilerinde yaşanan sorunları düzenleme, kontrol altına alma, sorunları yönetebilme becerisi kazanacaktır. Dijital medya okuryazarlığı aile bireylerinin birbiriyle yeniden yüz yüze iletişim kurmalarına işlerlik kazandıracak, körelen aile bağlarının güçlendirilmesine, şefkat ve ilginin yeniden gelişmesine olanak tanıyabilecektir.

Anne babaların alacağı dijital medya okuryazarlığı eğitimi ile aile bireyleri televizyon izleme, sosyal medya kullanma, internete girme sürelerinde azalma medyana gelebilecek ve kişi ailesine ve arkadaşlarına daha çok zaman ayırabilecektir. Sağlıklı bir toplumun temel gereksinimi olan sağlıklı iletişimin yolu, toplumun çekirdeği olarak kabul edilen ailedeki iletişimin

sağlıklı olmasıyla temellendirilmektedir. Aile üyelerinin arasındaki iletişim de ailenin sağlığı ile ilişkilidir. Birbirleriyle az konuşan, açık iletişim içinde olmayan ve birbirlerine karşı samimi yakınlık duyamayan bireylerden oluşan aile sağlıklı görünmemektedir.

Dijital ebeveyn; dijital çağın gereksinimlerine göre hareket eden, temel düzeyde dijital araçlara hâkim, uçsuz bucaksız bir ortam olan dijital ortamlardaki olanakların farkında olan yetişkindir. Çocuğunu bu ortamlardaki risklere karşı koruyabilen, Aynı zamanda dijital ebeveyn kişi haklarına gerçek hayatta saygı duyulması gerektiği gibi sanal ortamda da aynı şekilde davranılması gerektiğini çocuğuna öğretir ve kendi çocuğuna model olur.

Dijital ebeveynlerin, dijital olanakların olumsuz yönlerinin farkında olmak için sahip olması gerekenler aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- Çevrimiçi ortamlardaki olumsuzlukları fark etme.
- Çevrimiçi ortamlardaki risklerin farkında olma.
- İnternet bağımlılığını fark etme.
- Tehlike sinyallerini fark etme.
- Çocuğun bilgisayarda ya da İnternet’te ne yaptığını ayırt etme.

Ailelere Öneriler:

Dijital ebeveyn internetteki içeriklerin olumsuz yönlerinin farkında olduğu anda artık çocuğunu o olumsuz ortamdan korumak isteyecektir. Tam da bu noktada dijital ebeveynin belirlenmiş olan kontrol rolü devreye girmektedir.

Kontrol:

Ebeveynler, çocuklarını uçsuz bucaksız bir ortamda buldukları zaman kontrol edebilmelidirler. Çevrimiçi ortamlara erişimin ve kullanımın kolaylaşması çevrimiçi risklerin de artmasına yol açmıştır. Yaşanan olumsuzluklara rağmen, riskleri azaltmak için çeşitli stratejiler ve yöntemler uygulanırken çocukların çevrimiçi fırsatları azaltılmamalı, onların belli düzeydeki risklerle mücadele edebilmeyi öğrenme olanakları sınırlandırılmamalıdır (Çelen, Çelik ve Seferoğlu, 2011).

Magid (2003), ebeveynlerin, çocuklarının çevrimiçi bilgisayar kullanımı ile ilgili dikkat etmeleri gereken hususları aşağıdaki gibi belirtmiştir:

- Kişisel bilgiler hiç kimseyle paylaşılmamalı; çocuğunuzun fotoğrafı hiç bir İnternet sitesine veya haber grubuna göndermemeli.
- Çocuğun kullanacağı İnternet ortamı ve İnternet servisleri hakkında bilgi edinilmeli.
- İzin alınmadan İnternet üzerinde tanışılan bir kişi ile yüz yüze görüşme yapılmayacağı çocuğa anlatılmalı.

- Müstehcen, kavgacı, tehditkâr veya sizi rahatsız eden hiç bir mesaja cevap verilmemeli; bu tür bir mesaj alındığında, bu mesaj İnternet Servis Sağlayıcısına iletilmeli ve yardımları istenmeli.
- Çocuğunuza bilmediği kişilerden aldığı epostaların içinde yer alan bağlantıları tıklamaması gerektiğini anlatılmalı.
- Çevrimiçi ortamda insanların belirttikleri gibi olmayacakları unutulmamalı ve bu konuda çocuğunuz bilinçlendirilmeli.

Etik:

Yeni teknolojiler her ne kadar yaşam şartlarını artırsa da bu teknolojileri kötü amaçlar için kullanıp kendine fayda sağlamak isteyen insanlar da artmaktadır. Bu gibi olumsuz davranışları yapmamak için dijital ebeveynler aşağıda belirtilen özelliklere sahip olmaları ileri sürülebilir:

- Fikri Mülkiyete* saygılı olma.
- Ulaştığı bilginin güvenliğini araştırma.
- Erişilen bilgilerin hak sahiplerinin isteğine uygun davranma.

Yenilikçilik:

Dijital ebeveynlerin sahip olması gereken dijital özellikler şu şekilde belirtilebilir:

- Yeniliklere karşı ilgili olma.
- Yenilikleri öğrenme çabasında olma.
- Yenilikleri güncel olarak takip etme isteğinde olma.
- Yeniliklerin olumlu olumsuz yönlerinin farkında olma.

(Bu bölüm ortaokul ve lise düzeyinde öğrenci velilerine sunulmak üzere rehber öğretmen ve psikolojik danışmanlar için hazırlanmıştır.)

*Fiziki görünümüne sahip olmayan fikri ürünleri korumak için yasalar, fikir sahiplerine belli sürelerle başkalarının bu ürünleri kullanmalarına engel olma hakları tanımışlardır. Bu haklara **fikri mülkiyet hakları** denilmektedir.(TDK 2023)

Öğretmenlere Öneriler:

- ✓ Bilinçli teknoloji kullanım konusunda öğretmenler rol modelidir.
- ✓ Öğrenciler teknolojiyi bilinçli kullanmaları konusunda bilgilendirilmelidir.
- ✓ Aileler bilinçli teknoloji kullanımı hakkında bilgilendirebilmelidir.
- ✓ Aile eğitimleri ile ev içinde ailesiyle verimli vakit geçirme örnekleri verilmelidir.
- ✓ Teknoloji kullanımı konusunda yasaklayıcı değil, sınırlayıcı olmanın önemi kavranmalıdır.
- ✓ Öğrencilerin sorumluluk becerilerini geliştirerek zamanını verimli geçirmesini sağlanmalıdır.
- ✓ Aileler kesinlikle teknolojiyi (telefon, tablet vb.) ödül ve ceza olarak kullanmamalıdır.
- ✓ Öğrencileri spor ve sanatsal faaliyetlere yönlendirerek denge kurması teşvik edilmelidir.

Çocuğunun saatlerce bilgisayar oyunu oynaması değil,
nedenleri endişe vericidir.

Siber Zorbalık

Günümüzde internet sosyal hayatın bir parçası olarak hayatımıza birçok faydalar ve yenilikler getirmiştir. Getirdiği faydaların ve kolaylıkların yanı sıra, internetin bilinçsiz kullanımı bireysel ve toplumsal hayata yönelik tehditler de barındırmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yayılma hızı incelendiğinde en hızlı yayılan teknolojilerin internet ve cep telefonu teknolojisi olduğu görülmektedir. 2009 yılı verilerine göre Türkiye nüfusunun %35'i internet kullanmaktadır. (Ayas ve Horzum 2012).

İnternetin kişilere diğer bireylerle aynı zamanda iletişim kurma, bilgi kaynaklarına çok kısa sürede ulaşabilme, sosyalleşebilmeleri için onlara fırsatlar sunma gibi birçok olumlu yönü olmasına karşın beraberinde getirdiği birçok olumsuz durum da bulunmaktadır. İnternette kimlik bilgilerini gizleme olanağının olması, bilgi, bilişim ve iletişim teknolojilerine ulaşımın kolay ve vazgeçilmez olduğu düşünüldüğünde bu durum interneti tehlikeli kılabilir. İnternet kullanımının hızla yaygınlaşması geleneksel zorbalığın sanal ortama taşınmasına yol açmış ve siber zorbalık olarak adlandırılan bir zorbalık türünün ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Zorbalığın sanal ortamda gerçekleşmiş olması,
'gerçek' olmadığı anlamına gelmez.

Siber zorbalık “bir kişi veya grup tarafından başkalarına zarar vermeyi amaçlayan kasıtlı, tekrarlanan ve düşmanca davranışları desteklemek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması” tanımlanmaktadır Belsey (2003). Bu tanımda.; geleneksel akran zorbalığı tanımına bağlı kalınmıştır. Olweus (1993) “akran zorbalığını, bir ya da daha fazla öğrencinin bir başka öğrenciye sürekli olarak olumsuz eylemlerde bulunması” olarak tanımlamaktadır. Buna göre bir eylemin zorbalık olarak tanımlanabilmesi için şu üç temel ölçütün olması gerekmektedir (Olweus, 1993):

1. Kasıtlı olarak zarar verme amacı güden saldırgan davranışlar olması,
2. Süreklilik özelliği taşıması, yani zorbanın bu tür eylemleri bir kez değil devamlı bir biçimde yapması,
3. Zorba ve kurban arasında güç dengesinin eşit olmaması gerekir. Bir başka ifadeyle, zorbaca eyleme uğrayan kurbanın, zorbaya karşı kendisini çaresiz ve savunamayacak durumda hissetmesi gerekir.

Ortam sanal olabilir ancak kişiye verdiği olumsuz etki **gerçektir.**

Araştırmacılar, siber zorbalığın tanımını yaparken akran zorbalığının bu üç kriterini kullanmışlardır. Sanal ortamda gerçekleşen bu tür zorbalıklar, çoğunlukla okul sınırları dışında gerçekleşmesine karşın, mağdur olan kişiyi genelde okulda etkilemektedir (Dehue, Bollman ve Vollink, 2008). Siber zorbalık türünde zorbalık eyleminde bulunan kişi, kimliğini daha kolay gizleyebilmektedir. Böylece mağdura anlık iletiler, mesajlar, e-postalar, farklı

türde rahatsız edici görseller veya yazılı mesajlar iletebildiği gibi, bir web sitesi kurarak da mağdur hakkında söylentiler ya da bireyi rahatsız edecek tarzda istenmedik mesajlar veya resimler koyabilmektedir. Kamera ile uygunsuz resimler, videolar çekilerek sanal ortamda yayılabilmektedir. Bu gibi yöntemlerle mağdura farklı şekillerde hakaret edilmekte ya da bireyin okul ortamında içinde bulunduğu arkadaş gruplarından dışlanmasına sebep olmaktadır (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011). Siber zorbalılar genellikle dolaylı ve sözel yollar aracılığıyla zorbaca eylemlerde bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar, siber zorbalığı “akran zorbalığının yeni yüzü” olarak adlandırmaktadırlar (Dehue, Bollman ve Vollink, 2008). Öte yandan, normal zorbalığın aksine siber zorbalık fiziksel bir birliktelik veya iletişimi gerektirmez.

Herkes siber zorbalık mağduru olabilir.

Geleneksel Zorbalık ve Siber Zorbalık Arasındaki Farklar:

Fiziksel ortamda zorbalığa kurbanlarla sanal ortamda zorbalığa kurbanlar aynı kişiler olabilmektedir. Bu bağlamda, çoğu ergen günün büyük bir kısmını okulda arkadaşları ile geçirmekte, aynı arkadaşları ile akşam eve gittiklerinde internet ortamında veya cep telefonu ile iletişim kurmaya devam etmektedirler. Bu nedenle pek çok araştırmacı tarafından bu iki zorbalık türü arasında kesin bir ayırım yapmanın oldukça güç olduğu ileri sürülmektedir (Bayar, 2010).

Sanal zorbalığın meydana gelmesi için zorbaca davranışın mutlaka dijital teknolojilerin kullanımıyla oluşması gerekmektedir. Geleneksel zorbalığa maruz kalan bireyler çoğunlukla kendilerine bu türden davranışlarda bulunanların kim olduklarını bilmektedirler (Ayas ve Horzum, 2010). Ancak sanal ortamda meydana gelen zorbaca davranışlar genellikle anonim olarak gerçekleşmektedir. Buna bağlı olarak bazı araştırmacılar, zorba bireylerin yaptıkları davranışın karşı taraf üzerindeki fiziksel ve sosyal sonuçlarını görmedikleri için empati kuramadıklarını ve bunun sonucunda bu tür davranışlardan vazgeçmelerinin zorlaştığını öne sürmüşlerdir (Dehue ve ark, 2008; Akt., Türkileri, 2012).

Siber zorbalık kurbanı olan biri aynı zamanda geleneksel zorbalıkta da hedef olabilir. Juvonen ve Gross'un (2008) yapmış olduğu araştırmada Amerika'da 12-17 yaş arasındaki gençlerin %72'sinin en az bir defa internette taciz edildiği sonucuna ulaşılmıştır. 7.sınıfta okumakta olan 177 kişiye uygulanan anket sonucunda, geleneksel zorbalıkla siber zorbalık arasında kurban ve zorba olma açısından ilişki bulunmuştur. (Juvonen ve Gross, 2008: 502-503).Okulda zorbalık yapan öğrenciler, teknolojik araçları kullanarak da zorbalık yapmaya eğilimli olmaktadır Alan yazın incelendiğinde geleneksel zorbalık geleneksel zorbalığa katılan öğrencilerin sanal zorbalık da yaptığı ve her iki zorbalık arasında da korelasyon bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Dinç,2020).

GELENEKSEL ZORBALIK İLE SİBER ZORBALIK ARASINDAKİ FARKLAR

KARŞILAŞTIRILAN UNSUR	GELENEKSEL ZORBALIK	SİBER ZORBALIK
ORTAM	YÜZ YÜZE	ELEKTRONİK ORTAM
SIKLIK	GİDEREK AZALIR	GİDEREK ARTAR
ZAMAN DİLİMİ	GENELLİKLE OKUL ÖNCESİ, OKULDA VE SONRASINDA GERÇEKLEŞMEKTEDİR.	HERHANGİ BİR ZAMAN DİLİMİNDE GERÇEKLEŞMEKTEDİR.
TANIKLAR/SEYİRCİLER	OLAY YERİNDE BULUNANLAR	DÜNYA ÇAPINDA İNTERNETE BAĞLANAN HERKES
KURBAN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	KÜÇÜK ÖLÇEKLİ	BÜYÜK ÖLÇEKLİ
FAİLİN KİMLİĞİ	GENELLİKLE KURBANİ TANIYAN BİRİDİR	GENELLİKLE YABANCI BİRİDİR.
BİRİNCİL HEDEFLER	ERKEKLER	KIZLAR
SÜRE	KISA SÜRELİ	UZUN SÜRELİ
SEYİRCİLER	PASİF BİR ŞEKİLDE TAKİP EDERLER	AKTİF BİR KONUMDA OLABİLİRLER.
DURUMUN RAPOR EDİLMESİ	YÜKSEK ORANDA	DÜŞÜK ORANDA
MÜDAHALE	KABUL EDİLEBİLİR SEVİYEDE	DÜŞÜK SEVİYEDE (SEYREK)
CEZALANDIRICI EYLEM	SIK	SEYREK

(Kaynak: Dikmen ve Tuncer; 2017: 677)

Siber Zorbalık Ölçütleri:

Tekrarlama: Zorbalık eylemlerinde olduğu gibi çevrim içi zorbalık davranışları söz konusu olduğunda da tekrarlama unsurunun önemi vurgulanmaktadır. Bu ögenin varlığı olmadan davranış, geleneksel anlamda sadece yüz yüze şaka ya da alay, sanal ortamda ise siber şaka ya da eğlence olarak tanımlanabilmektedir.

Güç Dengesizliği: Sanal ortamda zorba ve mağdur arasında fiziksel karşılaşma mümkün olmadığından Langos (2012; akt. Topçu Uzer ve Tanırkulu, 2017), siber zorbalıkta güç dengesizliğini; gönderilen çevrimiçi materyalin kime, ne zaman ve ne sıklıkta gönderileceğine karar verme, seyirci sayısını belirleme, teknoloji konusunda bilgili olma ve anonimlik olarak sıralamıştır.

İncitme Niyeti: Bir davranışın zorbalık olarak nitelendirilebilmesi için söz konusu eylemin kasıtlı olarak zarar vermek için yapılması gerekmektedir. Siber zorbalık eylemlerinde zarar verme ölçütüne yönelik niyeti anlamak için mağdurun söz konusu eyleme yönelik algısını incelemek bilgi verici olabilmektedir. Niyeti belirlemenin bir yolunun zorbanın incitici davranışlarını gözlemlemek olduğu, davranışın zarar verici olduğunu farkına varıldıktan sonra yapılmaya devam edilmesi durumunda zorbanın zarar vermeyi amaçladığının açık olduğu ifade edilmektedir.

Anonimlik: Siber zorbalık davranışlarında anonim olmanın zorbalara bir avantaj sağladığı düşünülmekte, çünkü sanal dünyadaki anonimlik zorbalara kimliklerini gizlemede yardım ederek kimliğe bürünmeyi kolaylaştırmakta, böylece mağdurları belirsiz ve tehdit edici bir duruma sokmaktadır.

Açıklık: Siber zorbalık davranışlarında açıklık kriteri, iki taraf arasındaki özel iletişim ve etkileşimin aksine geniş bir kitlenin dahil olduğu eylemleri belirtmektedir. Siber zorbalık davranışları internet ortamının özelliklerinden dolayı çok sayıda insan tarafından öğrenilebilir. Ayrıca siber zorbalıkta mağdurun olayın etkisinden kurtulacak bir çevre bulmaları zor olmakta çünkü paylaşılan içeriğin sanal ortamın doğası gereği birçok insan tarafından görüntülenme potansiyeli bulunmaktadır (Ayas ve Horzum, 2010).

Siber Zorbalık Türleri:

Parlama: Çevrimiçi ortamlarda kızgın, kırıcı ve kaba bir dille tehdit içeren elektronik mesajlar gönderilmesidir.

Taciz: Belirli bir kişi ya da gruba yönelik sürekli olarak saldırgan ve hakaret edici mesajlar gönderilmesidir.

İftira/Karalama: Çevrim içi ortamlarda bir kişi hakkına dedikodu, söylenti ve gerçek olmayan haberler yayılması yoluyla kişinin itibarına, saygınlığına ve arkadaş ilişkilerine zarar verilmesidir.

Kimliğe Bürünme/Taklit Etme: Çevrimiçi ortamlarda bir kişinin kimliğine bürünerek veya başka biri gibi davranarak o kişiyi kötü gösterecek, tehlikeye sokacak veya arkadaş ilişkilerine ve itibarına zarar verecek şekilde paylaşımlar yapılmasıdır.

İfşa Etme: Bir kişiye ait utanç verici resimlerin, görüntülerin, sırların ve bilgilerin izinsiz olarak çevrimiçi ortamlarda herkese açık şekilde yayılması veya başkaları ile paylaşılmasıdır.

Dışlama: Çevrimiçi ortamlarda oluşturulan gruplarda kasıtlı olarak ve acımasız bir şekilde bir kişinin gruba dahil edilmeyerek dışlanmasıdır.

Siber Taciz: Bir kişiye aşağılayıcı, tehdit içeren ve ciddi bir biçimde korku yaratan mesajların yoğun bir şekilde gönderilmesidir.

Siber Zorbalık Etkileri:

Siber zorbalığın etkileri şu şekilde sıralanmaktadır (Yurdakul, 2020):

- Siber zorbalığa maruz kalan bireyler mutsuzluk, hayal kırıklığı, kırgınlık, üzüntü gibi olumsuz duygular; üzüntüden sonra ise en fazla kin, nefret, intikam gibi öfkeye yönelik duygular, korku, utanç ve kaygı hissetme,
- Depresyon ve depresif belirtiler,
- Kaygı ve stres,
- İntihar ve intihar düşüncesi,
- Olumsuz benlik algısı,
- Psikolojik etkilere bağlı vücudun çeşitli bölümlerinde ağrı, mide bulantısı, nefes almada güçlük, çarpıntı ve uyku problemleri gibi somatizasyon belirtileri,
- Yeni arkadaş edinmekten kaçınma ve başkalarına güvenmeme,
- Yalnızlık,
- Akademik başarıda düşüş,
- İnternet veya mobil cihazları kullandıktan sonra duygusal olarak öfkelenmek,
- Dijital yaşamı hakkında aşırı korumacı davranışlar,
- Aile üyelerinden, arkadaşlar ve genel rutin aktivitelerden uzaklaşmak,

- Okul ve grup toplantılarından uzaklaşmak, kaçınmak,
- Ders performansı ve akademik başarının düşmesi,
- Evde sürekli kızgın, öfkeli ve tedirgin davranışlar sergilemek,
- Ruh halinde, davranışlarında, uyku ve iştah düzeninde sürekli değişimler,
- Alışılmışın dışında; bilgisayar ve telefon gibi cihazları kullanmayı bırakmak ya da uzaklaşmaya çalışmak,
- Anlık ileti, mesaj ya da e-posta geldiğinde gergin ve aceleci davranmak,
- Bilgisayar ve telefon kullanımına ilişkin tartışmalardan kaçınmak.

SİBER ZORBALIK DAVRANIŞLARI

SİBER ZORBALIK DAVRANIŞLARI	AÇIKLAMA
AŞAĞILAMA	Kurban hakkında, doğru olmayan, ona zarar veren, acımasızca yapılan konuşmalardır. Sanal ortamlarda başkalarını küçük düşürecek ve utandıracak şekilde ad takma da aşağılamanın bir boyutu olarak düşünülmektedir.
KİMLİĞİNE BÜRÜNME	Zorbanın kurbanın hesabını ele geçirerek başkalarına olumsuz, saldırgan ve uygunsuz mesajlar göndererek veya konuşmalar yaparak onun ilişkilerine müdahale etmesidir.
ÖZEL BİLGİLERİ PAYLAŞMA VE SAHTEKARLIK	Kişiler arası olan özel konuşma veya utandırıcı olabilecek görüntülerin sanal ortamlarda başkalarına gönderilmesi ya da yönlendirilmesidir.
DIŞLAMA	Elektronik ortamlarda belirli bir grup tarafından istenmeyen bir kişinin etkinliklere katılımının engellenmesi veya kısıtlanmasıdır.
SANAL TAKİP	Tekrar eden bir şekilde tehdit ve korkutma amaçlı istenmeyen mesajların gönderimidir.
SANAL TACİZ	Saldırganca bir tutumla önceden hedeflenmiş kimselere tekrar eden mesaj gönderimidir.

Siber Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri

Günümüzde siber zorbalığa uğrayan öğrencilerin ve ebeveynlerinin bu durumda ne yapılacağını bilmeleri ve çocuğun/gencin çevresinde konuyla ilgili destek alabileceği yetişkinlerin olduğunu hissetmesi büyük önem taşımaktadır.

Siber zorbalıkla baş etmede şu öneriler verilmektedir:

- ✓ Kullanıcı adını veya hesap kimliğini değiştirme,
- ✓ E-posta adresini veya telefon numarasını değiştirme,
- ✓ Sosyal medyada arkadaş olmama,
- ✓ İstenmeyen mesajları veya zorbalık yapan kullanıcıları engelleme,
- ✓ İlgili paylaşım sitesini ekran görüntüsü ile rapor etme,
- ✓ Siber zorbalık aynı okula giden öğrenciler arasında gerçekleşmiş ise ekran görüntüleri ile okul yönetimine bilgi verme,
- ✓ Sosyal medya hesap şifrelerini başkalarıyla paylaşmama,
- ✓ Zorbayı görmezden gelerek zorbalığa karşılık vermeme,
- ✓ Durumu ebeveyni, öğretmeni ya da güvendiği bir yetişkinle paylaşma,
- ✓ Kanıt olması açısından olan her şeyi kaydetme ve saklama,
- ✓ Rahatsızlık duyulacak hiçbir içeriği paylaşmama,
- ✓ Hukuksal süreç başlatılarak suç duyurusunda bulunma. (Beran ve Li, 2005).

Siber Zorbalığın Yasal Boyutu:

Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) bağımsız bir suç tipi olarak düzenlenmemiş olmakla birlikte; Türkiye'de internet ile ilgili en kapsamlı düzenleme 2007 yılında 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun ile yapılmıştır. 5651 sayılı Kanun ile ilk defa; İnternet aktörlerinin (içerik sağlayıcı, yer ve erişim sağlayıcı, toplu kullanım sağlayıcı) tanımı yapılmış ve bu aktörlerin hak ve sorumlulukları belirlenmiştir. Yasada suçlar bakımından erişimin engellenmesi usul ve esasları düzenlenmiştir.

İnternet ortamında yayınlanan içerik nedeniyle haklarının ihlal edildiğini iddia eden kişilere ilişkin; içeriğin yayından çıkarılmasını sağlama ve cevap hakkı uygulamalarına ilişkin usul ve esaslara yer verilmiştir.

Konusu suç teşkil eden (ve/veya küçükler için zararlı olan) içerik kapsamında filtreleme usulü öngörülmüştür.

5651 sayılı Kanununun 8 inci maddesinde erişimi engellenebilecek suçları katalog halinde saymıştır. İnternet ortamında yapılan ve içeriği aşağıdaki suçları oluşturduğu hususunda yeterli şüphe sebebi bulunan yayınlarla ilgili olarak erişimin engellenmesine karar verilir. Bunlar:

26.9.2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununda yer alan;

Madde 84	İntihara yönlendirme
Madde 103	Çocukların cinsel istismarı
Madde 132	Özel yaşamını izleyerek, iletişimine müdahale ederek içeriğini alay konusu etmek, haberleşmenin gizliliğini ihlali
Madde 133	Kişiler arasındaki konuşmaların dinlenmesi ve kayda alınması
Madde 134	Özel hayatın gizliliğinin ihlali
Madde 135	Kişisel verilerin kaydedilmesi
Madde 138	Özel yaşamın gizliliğini ihlal, kişisel verilerin kaydedilmesi kişisel verileri yok etmemek
Madde 190	Uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanımını teşvik edici ifadeler kullanılması
Madde 194	Sağlık için tehlikeli madde temini
Madde 226	Müstehcenlik

Madde 227

Fuhus

Madde 228

Kumar oynanması için yer imkân sağlama

MEB Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliğinde Siber Zorbalık:

Kınama cezasını gerektiren davranışlar ve fiiller;

- Bilişim araçlarını amacı dışında kullanmak,

Bilişim araçlarını, okul yönetimi ile öğretmenin bilgisi ve izni dışında konuşma yaparak, ses ve görüntü alarak, mesaj ve e-mail göndererek, bunları arkadaşlarıyla paylaşarak eğitim-öğretimi olumsuz yönde etkileyecek şekilde kullanmak,

Okuldan kısa süreli uzaklaştırma cezasını gerektiren fiil ve davranışlar;

- Bilişim araçları yoluyla eğitim ve öğretim faaliyetleriyle kişilere zarar vermek,

Bilişim araçları ile yönetici, öğretmen, eğitici personel, memur, diğer görevliler ve ziyaretçiler ile öğrencileri rahatsız edici davranışlarda bulunmak,

Okuldan tasdikname ile uzaklaştırma cezasını gerektiren davranışlar;

- Bilişim araçları yoluyla eğitim ve öğretimi engellemek, kişilere ağır derecede maddi ve manevi zarar vermek,

Bilişim araçları ile yönetici, öğretmen, eğitici personel, öğrenci, memur, diğer görevliler ve ziyaretçilere etik olmayan ses, söz ve görüntülerle zarar verici davranışlarda bulunmak,

Örgün eğitim dışına çıkarma cezasını gerektiren davranışlar;

- Bilişim araçları yoluyla; bölücü, yıkıcı, ahlak dışı ve şiddeti özendirici sesli, sözlü, yazılı ve görüntülü içerikler oluşturmak, bunları çoğaltmak, yaymak ve ticaretini yapmak. Bilişim araçları ile toplum değerlerine aykırı zararlı, bölücü, yıkıcı, ahlak dışı ve şiddet içerikli yasak yayınlar bulundurarak kişi ve kurumlarla ilgili ses, söz ve görüntüler alıp bunları çoğaltmak, sanal ortamlarda dinlemek, dinlettirmek, izlemek, izlettirmek, yaymak ve ticaretini yapmak,

Zorbalığın durdurulması açısından olayların tespit edilmesi gerekir ve bildirim çok önemlidir.

Zorbalıkla Mücadelede Okulda Neler Yapılabilir?

Farkındalık Oluşturma:

Siber zorbalığın okulda öğretmenler, öğrenciler ve aileler arasında açıkça tartışılabileceği ortamlar hazırlanmalıdır.

Ortak Anlayış Oluşturma:

Siber zorbalığın önlemesine karşı ortak bir anlayış oluşturulmalı bu ortak anlayış çerçevesinde önlem için uygulanabilecek kurallar belirlenmelidir.

Bu kurallar zorbalığa uğrayan ya da zorba olan kişinin ve kurbanın kim olduğuna bakılmaksızın ilkesel olarak uygulanmalıdır.

Süpervizyon Ve Program Geliştirme:

Okullarda ebeveynlerin teknoloji kullanımı konusundaki bilgi ve becerilerini arttırmaya yönelik eğitimler oluşturulabilir. Bu eğitimler öğretmenler ve öğrenciler için de gerçekleştirilmelidir.

Zorbalıkla Mücadelede Aileler Neler Yapılabilir?

Aileler, çocuklarını internetin zararlarından korumak için iki tür müdahalede bulunabilirler.

- ✓ Aktif
- ✓ Sınırlayıcı müdahale

Aktif müdahalede anne-baba çocuklarıyla internetin zararlı etkileri üzerine konuşup onları bilgilendirebilirler. Sınırlayıcı müdahalede, çocuklarına zarar verebilecek içerikteki sitelere erişim engeli konulması ve çocukların internette geçirdikleri zamana ilişkin bir sınırlama getirme şeklinde olabilir. Sınırlama konusunun çok etkili olmadığı görülmüştür. Birincisi zorbalığa uğrayan çocuklar teknoloji kullanımları yasaklanacak diye zorbalık durumundan ailelerine bahsetmemektedirler. İkincisi ise bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla

değişmesi ve yenilenmesi ebeveynlerin internet ortamında olan gelişmelerine hâkimiyetlerini zorlaştırmaktadır.

Aile içinde:

- Ailelerin bilgi ve iletişim teknolojileri konusunda bilgi sahibi olmaları,
- Çocuklarına destek olmaları,
- Onlara empati ile yaklaşmaları,
- Takibi elden bırakmamaları siber zorbalıkla mücadele için önemlidir.

FAYDALANABİLECEĞİNİZ BAĞLANTILAR

- Güveli Web
www.guvenliweb.org.tr
- Güvenli Çocuk
www.guvenlicocuk.org.tr
- İhbar Web
www.ihbarweb.org.tr
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu
www.btk.gov.tr
- Güvenli İnternet Merkezi
www.gim.org.tr
- İnternet Yardım Merkezi
www.internetyardim.org.tr
- TÜBİTAK Bilişim ve Bilgi Güvenliği İleri Teknolojiler Araştırma Merkezi
www.bilgimikoruyorum.org.tr
- Kültegin Ögel
<http://ogelk.net/>
- Çocuk ve Bilgi Güvenliği Derneği
www.cbgd.org.tr

KAYNAKÇA:

- Ayas, T. ve Horzum, M. B. (2010). Sanal Zorba/Kurban Ölçek geliştirme çalışması. *Akademik Bakış Dergisi*, 19, 1-17.
- Beran, T. ve Li, Q. (2005). Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research*, 32(3), 265
- Çelen, F. K., Çelik, A. ve Seferoğlu, S. S. (2011). Çocukların İnternet kullanımları ve onları bekleyen çevrim-içi riskler. XIII. Akademik Bilişim Konferansı (AB11), 2-4 Şubat 2011, İnönü Üniversitesi, Malatya.277.
- Dehue, F., Bolman, C. ve Völlink T. (2008). Cyberbullying: Youngsters experiences and parental perception. *Cyberpsychology and Behavior*,
- Dinç Kırılı, E. S. (2020). Sosyal Medya Ortamlarında Siber Zorbalık: Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Deneyimlerinin İncelenmesi. Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 4(1), 24-39.11 (2), 217-223.
- Güleç, V. (2018). Aile ilişkilerinin sosyal medya ile birlikte çöküşü. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 2, 105-120.
- Juvonen, J., & Gross, E. F. (2008). "Extending the School Grounds? Bullying Experiences in Cyberspace", *Journal of School Health*, 78(9), 496-505.
- Karaboğa, M.T. (2019). "Dijital Medya Okuryazarlığında Anne ve Baba Eğitimi",*Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*,14(9), ISSN:2528-9527 E-ISSN : 2528-9535
- Karadağ E. ve Kılıç B. (2019). Öğretmen Görüşlerine Göre Öğrencilerdeki Teknoloji Bağımlılığı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 11,101-117.
- Kul S. (2020). Dijital Okuryazarlık Ve Diğer Değişkenlerle İnternet Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi*, 2020, 4(1):28-41
- Magid, L. J., "Child Safety on the Information Highway", National Center for Missing and Exploited Children (NCMEC) broşürü, 2003. <http://www.safekids.com/child-safety-on-the-information-highway/> (17.09.2012).

- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford and Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
- Özaydın, A. ve Kumral, O. (2021). Dijital yerlilerin gözünden dijital okuryazarlık. *JRES*, 8(2), 362-377. 117.
- Topçu Uzer, Ç. ve Tanrıkulu, İ. (2017). Siber zorbalığı önleme ve müdahale programları: ulusal bir alanyazın taraması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 1- 17.
- Yaman, E., Eroğlu, Y. ve Peker, A. (2011). *Başa çıkma stratejileriyle okul zorbalığı ve siber zorbalık*. İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.
- Yurdakul Kabakçı,I.,Dönmez,Ö.,Yaman,F ve Odabaşı ,F. (2013). . Dijital Ebeveynlik ve Değişen Roller. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* (<http://jss.gantep.edu.tr>) 2013 12(4):883-896.
- 2023-2024 Eğitim –Öğretim Yılı Keçiören İlçesinde Bulunan Okulların Risk Analizi Raporu. Keçiören Rehberlik ve Araştırma Merkezi
- “Akran Zorbalığı ve Siber Zorbalık” (2022). Keçiören Rehberlik Araştırma Merkezi
- https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_04/27135020_siber_zorba_IYk-ortaokul_veli.pdf
- https://www.rtuk.gov.tr/Media/FM/Kamuoyu/genclerin_medya_kullanimi_ve_dijital_okuryazarlik_arastirmasi_.pdf
- <https://www.yesilay.org.tr/tr/makaleler/teknoloji-bagimlilik-hasta-ediyor>
- <https://www.siberay.com/dijital-okuryazarlik>
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/01/20070119-3.htm>
- www.mevzuat.gov.tr